

Bojan Kovačević*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Marko Simendić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Đirolamo Savonarola kao zakasneli spasitelj posrnulog sveta

Apstrakt

Rad se bavi idejama i političkim delovanjem Đirolama Savonarole u kontekstu društvenih prilika u Firenci 15. veka. U fokusu je dvostruki aspekt njegove političke performativnosti. Fratra ćemo predstaviti kao režisera i glumca svojevrzne pozorišne predstave u kojoj učestvuje čitav Grad. Ove dve uloge odgovaraju dvama vidovima njegovog stvaralaštva: hrišćanskoj moralnoj obnovi kao novom kalupu društvenog života i proročkom oblikovanju sfere političkog. Savonarolinim idejama suprotstavićemo stanovište Nikola Makijavelija, koji svojim uvidima čitaoca odvraća od pristanka na nemoguće i briše slike kojima umetnička uobrazilja onih koji odlučuju o sudbini zajednice pokušava da ispuni prostor političkog.

Ključne reči:

Savonarola, Makijaveli, poredak, iskvarenost, tiranija, pozorište

* E-mail: kovacevic.bojan.bg@gmail.com

** E-mail: marko.simendic@fpn.bg.ac.rs

UVOD – ŽIVOT I FORMA NA POZORNICI FIRENTINSKE ISTORIJE S KRAJA 15. VEKA

Radikalno odsustvo smisla odlučujuće je obeležje moderne epohe rođene na ruševinama srednjovekovnog hrišćanskog poretka. U njoj je srži stalna napetost između života, njegove dinamičnosti, spontanosti, fluidnosti, neprestanih mena, pokušaja da se pređe granica i konzervativne forme koja nastoji da se tom nepredvidljivom životu odupre i sačuva kohezija celine. Podrivanjem autoriteta Katoličke crkve kao vrhovnog tumača istine odnos između života i forme zapao je u nerazrešivu aporiju. Život ne može da postane fenomen, da pronade sopstvenu egzistenciju ako ne zadobije neku formu. Istovremeno, pak, čim je stvorena forma nastoji da vodi sopstveni život nezavisan od obrta, promena, nedoslednosti, posrtanja, iracionalnosti stvarnog, empirijskog sveta ljudi.¹ Jednom stvorena, forma pokušava da se odvoji od vitalne snage koja je uspostavlja, da se autonomizuje sve do tačke na kojoj će se okrenuti protiv samog života. U svom stvaralačkom toku život rađa tvorevine „u kojima nalazi svoje očitovanje, forme svojega ozbiljenja, i koje sa svoje strane preuzimaju u sebe plime nadolazećeg života i daju im sadržaj i formu, prostor i poredak: tako je sa društvenim oblicima i umjetničkim djelima, religijama i znanstvenim spoznajama, tehnikama i građanskim zakonima i bezbroj toga drugog.”² Neukrotivi život se tako stalno iznova suprotstavlja sopstvenim okamenjenim proizvodima koji ne uspevaju da obuzdaju njegov nemir, radoznalost, želju za novim i prekoračenjem granice. Kako, pak, život svoju spoljašnju egzistenciju ne može zadobiti osim u nekoj formi, nove forme uvek iznova zamenjuju stare.³

U Firenci s kraja 15. veka tek probuđeni život skočio je naglo iz hrišćanske Prokrustove postelje, isprva se samo nezgrapno zateturao, pa onda u mahnitom letu pobegao od svoje dotadašnje *forma humanitatis gloriosa*. U takvim vremenima velikih društvenih napetosti putokaz za dobar život ne pronalazi se više u običajima, zakonima, sistemu vrednosti, tradiciji starog sveta u kojem građani i dalje žive. To je vreme sveopšte potrage za novom formom koja će životu društva vratiti smisao. Tada se Grad (*Citta*) pretvara u pozornicu na kojoj se odlučuje o obliku zajedničkog bivstvovanja, *vivre ensemble*. Hladni razum koji, učeći iz iskustva, gomila znanje postaje nepouzdan vodič u situaciji egzistencijalne krize, kada društvena stvarnost na pozornicu istorije vrati staro pitanje „Šta čini temelj političkog zajedništva ljudi?”.

1 Georg Simmel, „Konflikt kulture”, u: Vjeran Katunarić (ur.), *Kontrapunkti kulture*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

2 *Isto*, str. 87.

3 *Isto*, str. 88.

Među Firentince izgubljene u lavirintu potrage za pričom koja će njihovim uspesima, porazima, bolovanjima, patnjama i radovanjima dati smisao, dolutao je odnekud režiser i glumac velikih ambicija. Pojavio se u liku namrštenog i preozbiljnog dominikanskog fratra. Bio je to Đirolamo Savonarola (*Girolamo Savonarola*). Poput svakog velikog dramskog umetnika, fratar je prvo do kraja podrio stara uverenja koja su vladala duhovima ljudi, ili makar ono što je od tih starih uverenja preostalo. Na tragu velikih skeptika, Savonarola je isprva ubedio građane da je Katolička crkva kompromitovala svoju istorijsku misiju i da takva korumpirana više ne poseduje kriterijume za utvrđivanje istine.⁴ Na mesto starih kriterijuma dolazi providenje do kojeg ovog velikog glumca vodi ekstatični zanos dok sa propovedaonice čita i tumači Stari i Novi zavet. Savonarola se poput velikog satira iz grčkih tragedija do te mere poistovećuje sa svojim zadatkom moralnog preobražaja Grada da uspeva da napusti stanje mirnog razuma i poveruje da razgovara sa Bogom.

Ovom neobičnom fratrau ne treba više autoritet pape kako bi ispravno tumačio smisao Biblije u novim istorijskim prilikama. Firentinci su mu poverovali. Prorok je „nenaoružan”. Njegovo jedino oružje su reči, snaga da stvori mit o novom poretku i da građanima vrati izgubljeni kolektivni san.⁵ Savonarola nije naučnik, on ne nastoji da sebe i druge probudi iz sna. Ne pokušava da suparnim razumom, rasvetljavanjem zakona prirode, razreši misteriju ljudskog života. U renesansnom vremenu probuđene naučničke radoznalosti u svim životnim sferama fratar nudi maštovito tumačenje ljudske egzistencije. Umetnik stalno iznova obnavlja stari kolektivni san. Građani su u tome samo pasivni posmatrači, vajarski materijal za razigranu uobrazilju velikih stvaralaca. Kao i svaki veliki umetnik, Savonarola vidi da će buđenje ljudi iz sna proishoditi mrakom grozne nesanice gorom od svake noćne more.⁶ Na tu opasnost, čije strašne razmere slika njegov umetnički genije, fratar sa propovedaonice upozorava Firentince. Njegov je dar onaj koji se pronalazi kod svakog velikog umetnika sposobnog da „sanja kako sanja”.⁷ Nevolja će nastati kada se Grad ponovo probudi. Savonarola nema sredstva sile kako bi primorao ljude da poštuju njegovu volju. U tome je sličan svakom drugom dramskom stvaraocu. Na raspolaganju su mu samo plamene propovedi, deca obučena u belo koja sablasno bleđa po gradu sakupljaju predmete ljudske taštine, lomače na kojima se spaljuju slike, nakit, haljine i knjige. To je sve od rekvizita što se nalazi u fratrovom pozorištu. Kada se na pozornicu vrata probuđeni Firentinci

⁴ Ričard Popkin, *Istorija skepticizma*, Fedon, Beograd, 2010, str. 29–53.

⁵ Michael Oakeshott, „Leviathan: a Myth”, in: *Hobbes on Civil Association*, Liberty Fund, Indianapolis, 1975, p. 159.

⁶ *Ibid.*, p. 160.

⁷ *Ibid.*

završiće se neobična pustolovina u koju je dominikanac uvukao Grad. Režiser će biti spaljen na bini pred očima ravnodušne svetine.

Da li je od fratra, ipak, ostala pouka za nauku o politici? Koji je smisao Savonaroline avanture u sferi političkog? Gde leže razlozi njegovog privremenog uspeha u uspostavljanju novog poretka? Kako bi taj novi poredak trebalo da izgleda? Zbog čega je „nenaoružani prorok” na kraju ipak poražen? To su pitanja na koja ćemo odgovoriti u članku. U prvom delu Savonarolu ćemo predstaviti kao režisera i glumca pozorišne predstave u kojoj učestvuje čitav Grad. Zatim ćemo izložiti osnovna obeležja fratrovog delovanja u sferi političkog. U trećem delu ćemo Savonarolin pokušaj da Firentincima vrati izgublenu toplinu i spokoj kolektivnog sna sagledati iz ugla Nikola Makijavelija (*Niccolò Machiavelli*) koji svoje sugrađane pokušava da razbudi. Savonarolino nastojanje da zanemari ono što zna u korist onoga za šta se moli prikazaćemo kao ključ za odgonetanje njegove političke misli.

RAPSOD KAO UTEMELJIVAČ PORETKA

U Platonovom ranom dijalogu *Ijon* Sokrat se ruga darovitom rapsodu koji je umislio da baš on najbolje razume ono o čemu je Homer pisao, te da zato odnosi pobede na muzičkim nadmetanjima.⁸ Sokrat ga je na kraju ubedio da njegovi uspesi ne dolaze zbog njega samog, zbog njegovog dobrog poznavanja stvari o kojima peva, već zbog božanske sile koja i pesnika i rapsoda goni da budu „izvan sebe i svoga mirnog razuma”.⁹ „Jer čini se da nam je bog, da se ne bismo kolebali, na [pesniku Tinihu iz Halkide] najviše pokazao da te lepe pesme nisu ljudske ni ljudsko delo, nego božanske i božansko delo, i da pesnici nisu ništa drugo nego tumači bogova, i to svaki u vlasti onoga boga koji ga je izabrao za svoje oruđe”.¹⁰

Pesnik i rapsod koji njegove pesme tumači u glumačkom zanosu, objašnjava Sokrat, nisu ništa drugo do sistem magneta, lanac posredovanja, oruđe kojim se bog služi da privuče duše slušalaca ka sebi.¹¹ Tog pesnika, što „lak, krilat i svešten ne može pevati pre nego što bude ponesen zanosom”,¹² Platon će kasnije proterati iz idealne države o kojoj će pisati u pokušaju da svoj voljeni polis izbavi iz stanja sveopšteg društvenog, političkog i duhovnog meteža. *Država* nastaje u vremenu kada je sofističko relativizovanje istine rušilo sve

⁸ Platon, „Ijon”, u: *Ijon, Gozba*, Fedar, Bigz, Beograd, 1985.

⁹ *Isto*, str. 11.

¹⁰ *Isto*, str. 12.

¹¹ *Isto*, str. 13–14.

¹² *Isto*, str. 11.

dotadašnje intelektualne i duhovne orijentire što su ih davali običaj, tradicija, religija. Zadatak tumačenja smisla u doba kada čovekov sebični interes postaje mera svih stvari Platon namenjuje filozofu. Njega do saglasja sa božanskim ne vodi nadahnuće već sećanje na ono što mu je besmrtna duša u svetu ideja jednom videla, sećanje probuđeno strogim vaspitanjem i rigoroznim studijama. Prema ideji pravičnog i dobrog, koja mu u misli dolazi iz zaborava duše, Platonov filozof kralj gradi gradove i odnose među ljudima u njima uređuje.

Firenca u koju će u svojoj grčevitoj unutrašnjoj potrazi za bogom dolutati turbobni, crnpurasti, nosati fratar Điolamo Savonarola po haotičnosti svojih prilika ličila je na polis Platonovog doba. Stari srednjovekovni kriterijumi istine bili su porušeni. Autoritet rimskog pape i odluke crkvenih sabora više nisu dovoljni da ljude uvere u ispravnost hrišćanskih odgovora na pitanje smisla, prolaznosti, smrti. Šta je dobro, pravično i lepo? Ko treba da odgovori na te ponovo otvorene dileme koje duše i misli Firentinaca ispunjavaju nespokojem gurajući im živote u ponor besmisla, razvrata, sebičnosti i nasilja? Platon će u *Državi* taj zadatak poveriti filozofu, a u *Zakonima* savetu mudrih staraca. Istorijske prilike Firence s kraja 15. veka poveriće ga Savonaroli, postavivši njegovu „proročko znanje” na pijedestal „jedine istinite i izvesne vrste znanja”.¹³

Dominikanski fratar iz manastira Sveti Marko poverovao je da, poput onog Platonovog rapsoda, predstavlja oružje kojim Bog sebi ponovo privlači duše ljudi zalutalih u taštinu i ispraznost. Ekstatični zanos ga je, poput Sokratovog sagovornika Ijona, izvodio iz stanja mirnog razuma i pred njegovim očima slikao Isusa kao kralja Firence, devicu Mariju kao advokata građana pred Bogom, strahote Božjeg gneva, blagost, lepotu žene zadubljene u molitvu, rugobu taštih, sodomista, kockara, mlakih i nevernika koje „kuga, glad i rat” što ih Bog šalje „neće mimoići”.¹⁴

Ono što je za likove iz Platonovog Dijaloga Homerova *Ilijada* za Savonarolu su *Stari i Novi zavet*. Njegova istina rađa se u vidu providenja koja mu dolaze u trenucima mahnitog udubljanja u čitanje svetih spisa ili prilikom propovedi. Toj njegovoj proročkoj istini poverovali su i građani Firence. „Ponekad bi ga viđenja obuzimala dok je bio na propovjedaonici. Tada bi se prepuštao takvom žaru, takvu mističnu *raptusu* da je i slušateljstvo bilo malo-pomalo poneseno, te je i to golemo mnoštvo počinjalo jecati, klicati, izdisati.”¹⁵ Začaranost je Niče (Friedrich Nietzsche) odredio kao pretpostavku svekolike dramske umetnosti: „U toj začaranosti dioniski zanesenjak vidi sebe kao satira, a kao satir gleda boga, tj. on u svom preobražaju vidi novu viziju

¹³ Ričard Popkin, *Istorija skepticizma*, nav. delo, str. 34.

¹⁴ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997, str. 94.

¹⁵ *Isto*, str. 97.

izvan sebe samog – kao apolonsko usavršavanje stanja, a ovom novom vizijom drama je potpuna”.¹⁶ Savonarola u ekstazi koji hiljadama slušalaca na trgu tumači scene iz Starog i Novog zaveta zaista odgovara Ničeovom opisu dramskog umetnika. U istorijskoj predstavi u kojoj je on jedini glumac, sveti spisi inspiracija, a ceo grad publika, spasonosna apolonska vizija diže se iz dioniskog sveta muke i patnje Firentinaca izgubljenih u lavirintu greha. Kao što je slučaj sa tolikim velikim dramskim komadima nastalim u vremenima kriza, poput, na primer, onih Brehtovih i Pirandelovih iz XX veka, Savonarolino stvaralaštvo pred sebe postavlja cilj da promeni ljude i usavrši njihov zajednički život. Fratar je revolucionar. Cilj mu je sveopšti moralni i duhovni preobražaj društva. Jedino sredstvo su mu propovedi, apokaliptične vizije koje prenosi radoznoj, uplašenoj i nadom okrepljenoj svetini okupljenoj ispred njegove propovedaonice.

U svom naumu da ljude vrati na stazu hrišćanske čestitosti Savonarola ne može da računa na fizičku prinudu. Zbog toga ga je Makijaveli i nazvao „ne-naoružanim prorokom”. Pa, ipak, ovaj prorok što je sebe ubedio da razgovara sa Bogom uspeva da firentinskim ženama ulije davno izgubljenu čednost. Firentinke što dolaze na njegove propovedi odbacuju sve što fratar određuje kao „suvišno” i „tašto”. Odriču se duboko dekoltiranih haljina, neobičnih pokrivača za glavu, šljokica i privezaka, zamenjujući ih skromnim suknjama koje su sezale do gležnjeva, haljinama i pokrivalima za glavu, odećom koja je bila „dostojna, kaže jedan suvremenik, kršćanki prve Crkve”.¹⁷ Šta je istinska lepota? Savonarola sa propovedaonice grmi: „Pogledajte pobožnog čoveka ili ženu u kojima duh vlada nad materijom; posmatrajte ga dok se moli, kada po završetku molitve zrak božanske lepote na njemu zasija; videćete lepotu Boga koja mu na licu blista, činiće vam se da vidite lice anđela”.¹⁸ Žene mu veruju.

Veruju mu i narodne mase koje u tom nemirnom vremenu na nebu istražuju i najmanji nagoveštaj Božjeg gneva.¹⁹ Veruju mu i najveći slikari. „Pod uticajem Savonarolinih propovedi, Botičeli se odrekao paganstva i okrenuo pobožnosti. Mikelandelo je često slušao fratra i pobožno čitao njegove propovedi; Savonarolin duh je bio ona snaga koja je pomerala četkicu na tavanici Sikstinske kapele i iza oltara naslikala *Poslednji sud*.”²⁰ Veruju mu i filozofi među kojima i Piko dela Mirandola (*Giovanni Pico della Mirandola*). Humanistički mislilac smatrao je da je „Bog Otac položio svakorodna semena

¹⁶ Fridrih Niče, *Rođenje tragedije*, Bigz, Beograd, 1983, str. 68.

¹⁷ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 125.

¹⁸ Vil Durant, *Istorija civilizacije. Renesansa*, Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga, Beograd, 2004, str. 139.

¹⁹ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 97

²⁰ Vil Durant, *Istorija civilizacije. Renesansa*, nav. delo, str. 153.

i klice za svakovrsni život. Šta će od njih koji čovek u sebi odgajati, ono će u njemu i rasti i plodove svoje u njemu donositi. Bude li to ono što pobuđuje biljno rasteње biće od njega biljka. Bude li to seme čulnosti on će poživotinjiti. A bude li seme razuma postaće biće nebesko. Bude li, pak, seme duha biće anđeo i sin Božji".²¹ Gledajući ljude na trgovima kako se zbog uzavrelih propovedi odriču svog dotadašnjeg života i kreću stazom hrišćanske skrušenosti koju je Savonarolina uobrazilja za njih naslikala, Mirandola je pomislio kako odluka o semenu koje će čovek u sebi odgajati zavisi od društveno-političkih okolnosti u kojima se pojedinac obreo. Fratar, taj neobični revolucionarni vođa, u ljudima traži i u mnogima pronalazi klicu božanskog. Njegove propovedi pomažu joj da proklija. Kako, pak, tu promenu u ljudima i njihovoj zajednici učiniti trajnom? Kako sačuvati tekovine ove iznenadne moralne obnove Firence?

PROROK U SFERI POLITIČKOG

Pokušaj da nebesku apolonsku viziju ugradi u temelje novog državnog poretka odvešće Savonarolu u svet političkog odlučivanja, trvenja i sukoba. Kako se Savonarola snalazi u ovoj sferi u kojoj je početak nemoguće povezati sa krajem, u kojoj princip leži u onome koji deluje? Istupivši pred građane Firence, fratar je stao pred jedan od najtežih političkih problema, našao se pred starom zagonetkom za koju ni Makijaveli neće pronaći celovit odgovor – kako uspostaviti dobar poredak u iskvarenom gradu?

Glavni Savonarolin orijentir su providenja koja mu nakon besanih noći provedenih u tumačenju svetih spisa dolaze pred oči. Ona mu govore o strašnoj kazni srditog Boga poslatoj gradu koji ga se odrekao. Kazna dolazi u vidu francuske najezde 1494. godine.²² Tadašnji vladar Firence, Pjero di Lorenzo de Mediči (*Piero il Fatuo, Piero di Lorenzo de' Medici*), koji je 1492. godine nasledio Lorenca Veličanstvenog (*Lorenzo de' Medici*), pokazao se nedoraslim ulozi koju mu je istorija namenila. On isprva ispoljava neprijateljstvo prema Francuzima i ostaje veran napuljskom kralju. Svojom tvrdoglavošću dovodi grad u opasnost. Potom iznenada, bez nadoknade, ustupa Francuzima Sarcanu, Pjetrasantu, Ripafratu, Pizu i Livorno. Firentinci su ljuti i preplašeni.²³

²¹ Đovani Piko dela Mirandola, *Govor o dostojanstvu čovekovu*, Filip Višnjić, Beograd, 1994, str. 33.

²² Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 77–84.

²³ *Isto*, str. 78.

Bliži se 1500. godina i uveliko kolaju priče o tome kako se približava kraj sveta. Sujeverni građani u svemu vide predskazanje Apokalipse.²⁴ Nadiranje Francuza u Italiju zatiče Savonarolu kako drži propoved iz Knjige postanja. Inspirisana svetim spisima njegova mašta slika zemlju poplavljenu bujicama kojima Bog kažnjava čovečanstvo. Firentincima kazna dolazi u liku francuske vojske. Savonarola sa propovedaonice likuje, njegova proročanstva kao da su se obistinila: „Jer evo pustiću potop na zemlju da istrebim svako telo u kome ima živa duša pod nebom; šta je god na zemlji sve će izginuti”.²⁵

Mirandoli se od ovih propovedi diže kosa na glavi, Mikelandelo se toliko uplašio da je pobjegao u Rim.²⁶ Pjero napušta presto i jedva spasava živu glavu umakavši u poslednji čas besu Firentinaca. Građani sada veruju Savonaroli. Njegove reči pokazale su se proročkim. Fratra uvažava i francuski kralj koji ga prima sa velikim počastima. Savonarola ga pozdravlja kao onoga koga Bog šalje da kazni Italijane zbog skretanja sa staze hrišćanskog života. Fratar igra odlučujuću ulogu u pregovorima sa kraljem. Uspeva da izdejstvuje sklapanje sporazuma nakon kojeg Francuzi odustaju od opsade Firence.

Firentinci su povratili slobodu da odlučuju o svojoj kolektivnoj sudbini. Sada treba ponovo uspostaviti red, odlučiti o obliku vlasti, doneti novi ustav. U toj stvari, međutim, učesnici političkog života su podeljeni. Da li ustav treba da uspostavi „suženu vlast” koja bi višim društvenim slojevima omogućila da se odupru iracionalnosti svetine zarad ostvarenja opšteg dobra? Treba li, pak, po uzoru na Mletačku republiku, uspostaviti „proširenu vlast” sačinjenu od Velikog veća, koje bi donosilo zakone, biralo magistrare i članove Malog veća, tela koje bi odlučivalo o najosetljivijim pitanjima?²⁷ Šta je pravično?

Stara dilema doletela je nasred gradskog trga, pred Savonarolu i omađijane Firentince koji ga slepo slušaju. Za fratra je pitanje oblika vlasti presudno zato što dobra vlast može ljude voditi ka ostvarenju božanskih ciljeva i ostvarenju božanske prirode u njima.²⁸ Loša vlast može ih srozati do životinja. Apstraktno gledano, za državu je najbolja vladavina jednog, ako je taj vladar dobar. Kao što jedan Bog upravlja svetom za državu je, zbog njenog jedinstva

²⁴ Zlehude znakove na nebu vide u smrti Lorenca Veličanstvenog koja najavljuje turbulentna vremena, odnosno u udaru groma u firentinsku katedralu koji je najavio Lorencovu smrt tri dana ranije. Alison Brown, „Introduction”, in: Anne Borrelli and Maria Pastore Passaro (eds.), *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics 1490–1498*, Yale University Press, Yale, 2006, p. xxi.

²⁵ *Stari zavet*, 1 Mojsijeva, glava 6, 17.

²⁶ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 78.

²⁷ *Isto*, str. 86.

²⁸ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, Editori Riuniti, Roma, 1999, p. 37.

i sklada u funkcionisanju, najbolje da ima jednog vladara. Savonarola ponavlja stari nauk po kome je vlast jednog najsnažnija jer se nalazi u najmanjem broju ruku, dok je vlast mnoštva najslabija. Kada, pak, vlada jedan a loš onda je to tiranija, najgore zlo koje narode može snaći. Tiranin svoje lične interese postavlja za državne.²⁹ On sprečava ljude da se između sebe prijatelje kako se ne bi protiv njega udruživali.³⁰

Pa ipak, Savonarola odstupa od ideje da je vladavina jednog najbolja i govori da vlast mora biti prilagođena konkretnom narodu, njegovom temperamentu, navikama i okolnostima u kojima živi. Firentincima zato ne odgovara vladavina jednog. Oni su narod smelih, pametnih ljudi, vrele krvi i slobodarskog duha. Navike naroda teško je iskorenjivati.³¹ Tako ispada da ono što je apstraktno najbolje, vladavina jednog, za konkretne Firentince Savonarolinog doba postaje najgore. Vladavina jednog bi se kod Firentinaca izrodila u tiraniju.³² Vladar bi se lako pokvario ukoliko bi bio suočen sa inteligentnim, snažnim i temperamentnim narodom, u kojem svakako ima i onih koji bi želeli da okončaju njegovu vlast. Podozrenje bi rodilo represiju a ona bi poredak preokrenula u tiraniju. Čak i ako bi vladar nekako istrajao na putu hrišćanske vrline buntovan narod bi ga ubio, a onda se, obezglavljen, pocepao u zaraćene frakcije čiji bi sukob uništio političku zajednicu i opet na kraju porodio tiraniju. Firentinci su se tokom istorije navikli na građansku vlast, te je ona za njih najbolja, zaključuje Savonarola.

Nevolja sa vladavinom naroda, međutim, jeste u tome što je to najslabija vladavina i po tome sušta suprotnost vladavini jedne osobe. Kada je vladavina naroda loša, ona zbog svoje slabosti ne može da ugrozi građane na način na koji to može tiranija. Istovremeno, pak, rasplinitost političke vlasti na bezoblično mnoštvo dovodi do trvenja među građanima. Ona je plodno tle za demagoge i kolevka tiranske vladavine, a Savonarola smatra da je najgori tiranin onaj koji dolazi iz naroda.³³ Na kraju, nevolja sa građanskom vladavinom je i ta što „uvek ima više zlih ljudi nego dobrih“³⁴ i što brojnost ravnopravnih članova otežava usmeravanje političkog tela ka vrlini. Jedini način da se ovaj problem prevaziđe jeste da brojni građani budu prethodno ujedinjeni. Za Savonarolu samo ujedinjjenje građana u hrišćanskoj veri može od mnoštva učiniti jedno. Hrišćanstvo je ovde potpora demokratiji, istovremeno i krajni cilj i temelj

²⁹ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, Editori Riuniti, Roma, 1999, p. 53.

³⁰ *Ibid.*, p. 55.

³¹ *Ibid.*, p. 45.

³² *Ibid.*, p. 44.

³³ *Ibid.*, p. 49.

³⁴ *Ibid.*

državnog uređenja. Vlast naroda će Firentincima omogućiti da žive hrišćanskim životom i navesti ih da poštuju Boga. Tamo gde se dobro vlada nema uzroka podelama, nema luksuza, ambicija, škrtosti, rasipništva. Tiranin, neprijatelj Hrista i hrišćanske vrline, hoće namerno da pokvari narod.³⁵ Nasuprot tome, vlast građana će omogućiti Firentincima da žive životom prvih hrišćana, a od Firence napraviti ogledalo vere za ceo svet.³⁶ Istovremeno, vera će firentinsko političko telo ukrcati u Nojev kovčeg, ujediniti narod, spasiti ga od potopa i učiniti poredak građanske jednakosti mogućim.

Ovi razlozi, koje fratar navodi u svom spisu *Traktat o vladavini u Firenci* (*Trattato sul governo di Firenze*), na prvi pogled deluju uverljivo. Međutim, u vremenu radikalnog odsustva smisla smernice za uspostavljanje poretka koje daju razum i istorijsko iskustvo same po sebi nisu više dovoljne. Savonarolina proročanstva, a ne suvoparni razum, predstavljaju vrhovni kriterijum istine. Sam fratar rastrzan je između svoje umetničke inspiracije i njene racionalizacije – iako mu se Bog javlja u snu, na javi Savonarola raščlanjuje Njegove poruke na sholastički način. Bog je spasio Firentince od prolivanja krvi kada su krenuli pogrešnim putem. On im je poslao kralja Francuske i oterao Pjera Medičija, prethodno uklonivši njegovog oca tiranina.³⁷ Bog je Savonaroli šapnuo kako treba da izgleda novi ustav, a on je to preneo onima koji o ustavu odlučuju. „Pristaše sužene vlasti bile bi odnijele pobjedu da na usta Savonarole nije priopćena ‘božanska odluka’ te je pobjedila postavka o proširenoj ili posve narodnoj vlasti.”³⁸

Savonaroli, dakle, ne veruju samo žene, filozofi, slikari, priprosti puk na trgu, već i politička klasa „sada većinom ujedinjena oko njega, radi reforme kojoj je on jamstvo i vjersko opravdanje”.³⁹ Savonarola ih moli da ga poslušaju, jer „iako je neznatan i ‘nevješt’ Bog ga nadahnjuje”.⁴⁰ Ipak, izgleda da ni Božji šapat nije Savonaroli pružio dovoljno pouzdan orijentir u nemirnoj sferi političkog. Njegove propovedi, kao i njegov *Traktat*, prepune su opštih tomiističkih mesta o tome kako hrišćanska zajednica treba da teži opštem dobru, o tome kako je taj put usko povezan sa moralnim usavršavanjem građana i o blaženstvu koje ih na kraju tog puta čeka. Šapatu Boga nedostaju konkretna uputstva o tome kako bi novi poredak trebalo da izgleda. Savonarola se prvenstveno oslanja na to da će Bog nagraditi građane prožete vrlinom tako što će im

³⁵ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, Editori Riuniti, Roma, 1999, p. 64.

³⁶ *Ibid.*, p. 65.

³⁷ *Ibid.*, p. 46.

³⁸ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 86.

³⁹ *Isto*, str. 88.

⁴⁰ *Isto*, str. 87.

podariti ideje o tome kako da učine svoju političku zajednicu još boljom. Ovi opisi deluju posebno neubedljivo u poređenju sa drugim stranicama *Traktata* koje su ispunjene iscrpnim spiskom tiranskih nepočinstava od kojih je većina inspirisana konkretnim nepočinstvima Lorenca Veličanstvenog. Novi poredak Savonarola skicira samo u grubim crtama. Slabosti starog oslikao je daleko detaljnije – ako već ne može firentinskoj politici da ponudi jasne smernice za ono što dolazi, makar zna da se ne treba vraćati na ono što je nekad bilo.

Proširiti krug građana koji učestvuju u političkoj vlasti u očekivanju da će vlast koju čini veći deo političkog tela doći do dobrih ustavnih rešenja, to čini osnovno obeležje reforme za koju se Savonarola zalaže. U propovedi održanoj 12. decembra 1494. godine predlaže da se građani okupe u šesnaest grupa, prateći svoj raspored u gradskim milicijama. Na ovim sastancima bi izneli svoje nacрте državnog uređenja, a gonfalonijeri, predvodnici svake od ovih šesnaest četa, okupili bi se i od šesnaest predloga izabrali četiri. Te bi predloge potom izneli pred Sinjoriju, gde bi firentinski prvaci odabrali jedan od njih kao novi ustav.⁴¹

Savonaroline reforme dovele su do slabljenja oligarhije. Stvoreno je i Veliko veće koje je činilo više od tri i po hiljade bivših zvaničnika, odabranih po prilično labavom kriterijumu „učesća u nekom od važnijih izbornih tela u prethodne četiri generacije”.⁴² Ovom telu poverena je zakonodavna vlast i izbor zvaničnika. Članovi Velikog veća činili su oko polovine ukupnog broja građana starijih od trideset godina.⁴³ Deo Savonaroline brige za jedinstvo političkog tela očitovala se i u zakonu o amnestiji koji je bio posebno važan za pristalice Medičija. Ta briga ogledala se i u nizu mera koje su pomogle siromašnim građanima. Umanjena je i moć Sinjorije tako što su dopuštene žalbe na do tada neopozive odluke o smrtnoj i drugim drakonskim kaznama koju je moglo da donese šest od devet članova ovog tela (osam prvaka i gonfalonijera pravde).⁴⁴ Sem velikih promena u institucionalnoj dinamici koje su donele Savonaroline reforme, struktura vlasti u Firenci je uglavnom ostala ista: uz Sinjoriju i šesnaest gonfalonijera, tu su bila Veće dvanaestorice i, u ratnim uslovima, Veće desetorice.⁴⁵

⁴¹ Girolamo Savonarola, “Aggeus, Sermon XXIII”, in: Anne Borelli and Maria Pastore Passaro (eds.), *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics 1490–1498*, Yale University Press, Yale, 2006, p. 162.

⁴² Alison Brown, “Introduction”, op. cit., p. xxiv.

⁴³ Ovaj demokratski zamah bio je donekle ograničen time što su Veće sazivali prvaci, članovi Sinjorije. Takođe, Sinjorija je imala ovlašćenje da predlaže zakone. Lauro Martines, *Fire in the City: Savonarola and the Struggle for Renaissance Florence*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 64.

⁴⁴ Lauro Martines, *Fire in the City*, op. cit., p. 80.

⁴⁵ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 89.

Fratrov predlog je prihvaćen. Firentinska uprava je makar donekle demokratizovana. Savonarolina apolonska vizija ugrađena je u temelje novog poretka, Društvo je uletelo u oluju moralnog i duhovnog preobražaja. Novi-stari poredak je ustanovljen. Kako ga očuvati? Kako sprečiti urušavanje revolucionarnih tekovina? Kako naviknuti ljude na obnovljeni moral i uliti im staru veru? Kako suzbijati „mlake“ i „zle“, a verujuće održati na Hristovom putu?

Fratar na raspolaganju ima samo propovedi i žive slike koje ga opsedaju u besanim noćima za molitvenikom. Od toga mu i ne treba mnogo više, pošto je rešenje na samom izvoru problema onako kako ga on vidi: stabilnost poretka proističe iz stabilnosti vere. Umesto policije i vojske Savonarolin poredak održavaju mladi od 12 do 20 godina organizovani u „Hristovu ratnu vojsku“, „anđeli čuvari“ morala koji marširaju gradom i ruše ostatke starog poretka taštine i ispraznosti.⁴⁶ Oni su čuvari ustava Savonaroline Firence. Novi poredak ulazi u Božje planove, poručuje sa propovedaonice Savonarola. Bog koji upravlja Firencem postavio je Isusa za njenog kralja. Firentince je izabrao sam Bog, a Savonarola je posrednik između Njega i naroda.⁴⁷

Proročko znanje je bilo dovoljno za uspostavljanje novog poretka. Da li je ono dovoljno i za političko odlučivanje o pitanjima koje društvena stvarnost postavlja na dnevni red? Političke odluke uvek neke delove stanovništva ostavljaju nezadovoljnim. Pitanje oporezivanja bilo je prvi okidač za jačanje nesloge između bogataša i sirotinje. Državna kasa se prazni. Počinje otvoreno protivljenje fratrovim zakonodavnim predlozima, poput onog o amnestiji i žalbi na najstrože kazne. Savonarola ljude na trgu ubeđuje da je devica Marija advokat Firentinaca pred Bogom. Poziva se na njene savete, Hristova majka je garancija istinitosti svega što je poslednjih meseci propovedao, uverava fratar građane.⁴⁸

Raste, međutim, broj nezadovoljnih odlukama gradskih vlasti donetih na talasu Savonarolinih propovedi. Kod ljudi se budi sumnja. Da li su fratrove propovedi samo umetničke slike slične onima koje kroz svoje pesme ljudima šalje Dante? Kada građani posumnjaju da je fratar samo veliki rapsod i reditelj, koga upravo silina dara sprečava da toga i sam postane svestan, predstava počinje da se približava kraju. Razočarani gledaoci u Gradu pretvorenom u pozorišnu scenu ostaju bez odgovora na važna politička pitanja, počinju da negoduju i odlučuju da više ne ostavljaju svoju nevericu po strani. Čarolija nestaje. Savonarolu sve glasnije počinju nazivati *frattaccio*, varalicom koji zloupotrebljava lakovernost i neznanje slušalaca.⁴⁹ Oni koji gradom upravljaju prestaju da mu veruju. Prigovaraju mu zbog uplitanja u političke stvari. Da li

⁴⁶ Pierre Antonetti, *Savonarola – razoružani prorok*, nav. delo, str. 128.

⁴⁷ *Isto*, str. 91.

⁴⁸ *Isto*, str. 96.

⁴⁹ *Isto*, str. 97.

on zaista misli da razgovara sa Bogom? Protiv njega se okreću neverni, kritički duhovi, skeptici, podrugljivci.

Najopasniji neprijatelj Savonarolinog mladog poretka je papa. Vlasti Katoličke crkve žele da ponište tekovine propovednikove neobične revolucije. Jedan „nezatni i nevješti“ dominikanski fratar oduzeo im je odluku o pravičnom, lepom i dobrom prenevši je na svoju isuviše živu maštu. Na kraju se, ipak, urušava svet koji je dominikanac stvorio. Iščezava kao da nikada nije ni postojao. Savonarola je 23. maja 1498. godine spaljen na trgu. Time se završila velika istorijska predstava u kojoj je nekoliko godina učestvovao čitav grad. Za vreme trajanja predstave izgledalo je da moralna i duhovna revolucija ima izgleda na uspeh. Delovalo je da fratar zaista može promeniti ljude, učiniti ih poštenim, dobrim i pravednim.⁵⁰ Onda se zavesa spustila. Firentinci su ostali isti onakvi kakvi su bili kada se među njih odnekud došunjao nosati dominikanski fratar. Savonarola u ulozi velikog rapsoda koji u ekstazi slušaocima tumači Bibliju imao je za cilj da čitav grad vrati u vreme ranih hrišćana. Bio je to još jedan od propalih herojskih pokušaja velikih ljudi da Grad odvedu napred tako što će pobediti usud i točak istorije vratiti unazad.

SAVONAROLA I *VERITA EFFETTUALE* *DELLA COSA POLITICA*

Savonarola i Makijaveli su dva veoma različita mislioca koji se nalaze na istom mestu pred istim problemom. Obojici iskustvo pokazuje da je poredak u Firenci loš, ali i da se on neće poboljšati time što će na vlast doći neko ko poseduje vrlinu. Problem je u iskvarenosti samog političkog tela. Takođe, obojica će pokušati da ponude institucionalno rešenje tog problema. Njihove preporuke, međutim, biće sasvim različite. Savonarola prati hrišćansku tradiciju i učenja rimskih moralnih filozofa. Makijaveli se oslanja na klasični republikanizam i velike rimske istoričare. Ipak, videćemo da se mnoge Makijavelijeve preporuke u velikoj meri podudaraju sa neuobičajeno detaljnim opisom tehnika tiranskog vladanja iz Savonarolinog *Traktata*. Razmotrimo prvo sličnosti u idejama dvojice autora koje se tiču ljudske prirode i karaktera Firentinaca.

Ciceronovo razlikovanje ponašanja ljudi od ponašanja životinja je moralni orijentir koji poznaju svi humanistički obrazovani ljudi petnaestog veka. Savonarola nije izuzetak i, oslanjajući se na Ciceronovo i Aristotelovo učenje, ponavlja da ono što priliči zverima nije prikladno za čoveka.⁵¹ Makijaveli

⁵⁰ Vil Durant, *Istorija civilizacije. Renesansa*, nav. delo, str. 153.

⁵¹ cf. Girolamo Savonarola, "Aggeus, Sermon XXIII", op. cit., p. 151; Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., pp. 37–38.

u *Vladaocu* ovu razliku briše.⁵² Ipak, sem ovog mesta, Makijavelijevi i Savonarolini stavovi o ljudskoj prirodi poklapaju se na nekoliko nivoa. Prvo, obojica misle da su ljudi po prirodi iskvareni. Makijaveli u *Vladaocu* piše da su ljudi „neblagodarni[,] nepostojani, pritvorni, [da] beže od opasnosti, lakomi su na dobit”.⁵³ Sasvim očekivano i Savonarola ljude vidi kao grešne. Fratar upravo u ljudskoj iskvarenosti vidi razlog za postojanje zakona,⁵⁴ a takođe smatra da „uvek ima više zlih ljudi nego dobrih”.⁵⁵ Drugo, obojica iskvarenost određuju na sličan način: kao odstupanje od opšteg dobra i praćenje sebičnih i kratkovidnih interesa. Savonarola prati staro Ciceronovo razlikovanje javne i privatne stvari, *res publica* i *res privata* i stav da je uzurpacija javne stvari osnovni kriterijum za prepoznavanje tiranske vladavine. Za njega je svrha države staranje o opštem dobru,⁵⁶ a tiraniju u velikoj meri određuje to što tiranin uzurpira svojinu – kako javnu tako i privatnu.⁵⁷ Makijaveli razlikovanje između privatnog i javnog dobra postavlja kao kriterijum kvaliteta vladavine u *Raspravama o prvih deset knjiga Tita Livija*, građansku iskvarenost neposredno opisuje kroz krvave epizode u *Istoriji Firence*, a ruga joj se u *Mandragoli*. Treće, Savonarola smatra da je Firenca iskvarena, „poznata širom Italije po sodomiji”,⁵⁸ te njene građane neprestano opominje i poziva ih da se pokaju i odreknu grešnog života.⁵⁹ Njihovu grešnost Bog je kaznio onako kako to inače čini, tiranijom,⁶⁰ poslavši im nepravednu vlast Medičija. Priliku za iskupljenje dobili su njihovim proterivanjem. Četvrto, Savonarola i Makijaveli dele stavove o karakteru građana u republici. Već smo pomenuli fratrove stavove o hrabrosti, inteligenciji i srčanosti Firentinaca. Na ove reči skladno se nadovezuje Makijavelijeva ocena da „u republikama ima više života, više mržnje, više žudnje za osvetom”.⁶¹ Na kraju, ovaj niz deljenih stavova navešće i Savonarolu i

⁵² Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, Dereta, Beograd, 2002, str. 93.

⁵³ *Isto*, str. 89.

⁵⁴ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 38.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 48.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 40.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 53.

⁵⁸ Girolamo Savonarola, “Aggeus, Sermon XXIII”, op. cit., p. 158.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 157.

⁶⁰ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 66.

⁶¹ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 32.

Makijavelija na to da, među dve dominantne firentinske „težnje“ (*umori*),⁶² među stavovima velikaša i naroda, stanu na stranu naroda.

Ako je napad Francuza dao Savonarolinim Firentincima priliku za iskupljenje, stvorio je i makijavelijevski *occasione*⁶³ za izgradnju novog poretka. Teško je, međutim, stvoriti dobar poredak kada su građani loši. U *Raspravama* Makijaveli kaže da je republiku gotovo nemoguće uspostaviti ili očuvati u iskvarenoj zajednici. On piše da „nema ni zakona ni uređenja koji su dovoljni da se obuzda opća iskvarenost“, a „dobri zakoni ne koriste ako ih nije donio netko tko je kadar iznimnom snagom postići da se oni poštuju sve dok se ljudi ne poboljšaju, što ne znam da se ikad dogodilo i je li bilo moguće da se dogodi“.⁶⁴ Ipak, ako postoji bilo kakva šansa da se ustanovi (dobra) republika u iskvarenom Gradu, „bilo bi je nužno pretvoriti više u vladarsku nego u narodnu državu, kako bi ljude koje zbog njihove drskosti zakoni ne mogu popraviti obuzdala neka gotovo kraljevska vlast“.⁶⁵ Makijavelijevo rešenje ovog skoro nerešivog problema je u monarhijskoj vladavini. Savonarola nudi suprotne uvide. Prvo, on ne nastoji da ponudi zaokružen nacrt dobrog društvenog uređenja lošim ljudima, već samo da stvori široki okvir u kome, uz Božju pomoć i podršku zakona koji će im pomoći da se odreknu greha, njihova vrlina i vera mogu doći do izražaja. Drugo, ako se Makijaveli u ovom slučaju oslanja na vladavinu jednoga, Savonarolin neobični uvid je u tome što smatra da je rešenje u vladavini naroda.

Makijaveli i Savonarola svesni su da vrlina pojedinca u iskvarenom kontekstu ne vredi mnogo. Makijaveli piše da „čovjek koji hoće uvek, u svim prilikama, da bude dobar mora da propadne među ostalima koji nisu dobri“,⁶⁶ dok Savonarola napušta tomističku perspektivu o nadmoći vladavine jednog čoveka, te oprezno saopštava da takva vladavina nije pogodna za firentinski „karakter“. Iako su njegovi opisi Firentinaca sročeni kao pohvale njihovoj pameti, srčanosti i slobodarskom duhu, teško je reći da opis karaktera nije opis

⁶² Makijaveli u *Vladaocu*, nav. delo, str. 54 piše da „se u svakom gradu nalaze [ove dve suprotne težnje], i to dolazi otuda što narod želi da njime ne zapovedaju niti da ga pritiskuju velikaši, a velikaši žele da zapovedaju narodom i da ga pritiskuju“. Ovo važno mesto analizira Claude Lefort, *Machiavelli in the Making*, Northwestern University Press, Evanston: Illinois, 2012, kao i Davorin Žagar u svojoj disertaciji *Machiavellijevo poimanje političkoga*.

⁶³ Za razmatranje Makijavelijeve ideje prilike, videti John Greville Agard Pocock, *The Machiavellian Moment*, Princeton University Press, Princeton, 1975, pp. 168–169.

⁶⁴ Niccolo Machiavelli, „Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija“, u: Damir Grubiša (ur.), *Niccolo Machiavelli. Izabrano djelo I*, Globus, Zagreb, str. 183–184.

⁶⁵ *Isto*, str. 185.

⁶⁶ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 82.

iskvarenosti kada se svede na to da bi Firentinci zbog svoje „sklonosti ka otporu” ubili dobrog kralja koji vlada u najboljem mogućem poretku.⁶⁷ A onda bi se među sobom potukli oko onoga što je preostalo od njihovog Grada.

Savonarola i Makijaveli jednako su svesni toga da obilje vrline jednog ne može nadomestiti izostanak vrline sviju. Njihov odgovor na goruće pitanje vremena biće različit onoliko koliko se razlikuje hrišćanska vrлина od Makijavelijeve *virtu*. Savonarola će hrišćanskom moralnom obnovom posrnulog grada pokušati da nadomesti političko jedinstvo i odsustvo vrline, dok će Makijaveli razmatrati tehnike kako da građane ili barem njihovog vladaoца natera da svoje poroke iskoriste za vrle ciljeve. Ipak, čak i u tom poduhvatu pojaviće se interesantne sličnosti između *Traktata* i *Vladaoca*.

Traktat ne pripada žanru ogleđala vladara. To nije priručnik za vladavinu jednog čoveka, iako u velikoj meri liči na klasik ovog žanra, *O kraljevskoj vladavini* Tome Akvinskog. Savonarola tako katalogizuje uobičajene tiranske osobine. Tiranin je kao đavo, gord, zavidan, zluрад, požudan, gramziv, licemeran, osvetoljubiv i „čini sve grehe na ovom svetu”.⁶⁸ On je ubica koji kvari dobre zakone.⁶⁹ Ipak, pored velikog broja ovakvih opštih mesta, Savonarolina knjiga prevazilazi svoj sholastički uzor u detaljnosti opisa tiranskog postupanja. U tome se veoma približava *Vladaocu*. Uz nekoliko izuzetaka, ono što Savonarola prepoznaje kao štetno Makijaveli će oceniti kao korisno. Ako izuzmemo ton i opšte moralno i religijsko usmerenje, Savonarolino poglavlje o tiraninu nudi uvide prikladne *Vladaocu*, doduše lišene Makijavelijeve moderne političke ingenioznosti.

Makijaveli *Vladaocem* stupa baš na mesto sa kojeg Savonarola želi da otera građane i njihove vladare. Fratar smatra da je najgori preobražaj onaj kojim se uspostavlja tiranski poredak iz građanskog, a ne onaj gde se kraljevski poredak iskvari u tiranski.⁷⁰ Za njega je tiranin *ex defectu tituli* gori od tiranina *ex parte exercitii*, uzurpator je gori od iskvarenog kralja. S druge strane, Makijaveli se ne bavi naslednim monarhijama, već piše priručnik za očuvanje vlasti u „novim” monarhijama, pa čak i kada njihovi vladari dolaze iz starih porodica. Na kraju, Savonarola osuđuje tiranina kao čoveka čija je „jedina svrha postojanja u položaju koji zauzima” i koji „ne preza ni od čega da održi svoj položaj”.⁷¹ Za Makijavelija je upravo održanje države i položaja (*mantenere lo stato*) svrha svake vlasti. Razmotrićemo sada odlike Savonarolinog tiranina u svetlu Makijavelijevih preporuka vladaoцу.

⁶⁷ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 42.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 53.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 59.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 53.

⁷¹ *Ibid.*

Savonarola piše da tiranin „izaziva neslogu među građanima”,⁷² dok Makijaveli govori kako će vladalac teško očuvati vlast u osvojenoj republici ukoliko se „stanovnici ne razjedine i ne rasele”, odnosno da je u miru korisno „podsticati stranačke borbe”.⁷³ Pored toga što nastoji da ih posvađa, tiranin i na druge načine onemogućava građane da se bave njegovom vlašću. Tiranin „odvraća pažnju građanima spektaklima i praznicima”,⁷⁴ dok vladalac mora povremeno da okuplja narod na svetkovine i predstave”.⁷⁵ Makijaveli primećuje da je korisno da vladar čini „velike stvari koje su uvek ispunjavale duhove njegovih podanika ogromnim iznenađenjem i divljenjem, odvrćući im pažnju od ostalog”,⁷⁶ a u to spada pre svega izazivanje ratova. Savonarolin tiranin radi ono što bi Makijavelijev vladalac trebalo da radi onda kada „započinje ratove bez razloga [...] kako bi [...] učvrstio svoj položaj”.⁷⁷ Tiranin podanicima odvraća pažnju i kada izdržava umetnike i „iz javnih sredstava gradi velike palate i hramove i svuda kači grb svoje porodice”.⁷⁸ Istovremeno, tiranin se oslanja na gordost građana i nastoji da im se učini neophodnim.⁷⁹ Makijaveli ne samo da podrazumeva da svi ljudi žele „da dođu do slave i bogatstva”, nego i izričito govori da „mudar vladalac mora da smisli način uprave tako da njegovi građani uvek i u svako vreme osećaju potrebu za državom i za njim”.⁸⁰

Savonarola analizira odnos između tiranina i društvene elite, te navodi da tiranin nastoji da sputa ugledne ljude u svojoj državi, odnosno da „uvek nastoji da sputa moćne”, da „neretko sputava velike ljude” i da „ne želi da bilo koji građanin stvori išta izuzetno”.⁸¹ Makijaveli upozorava na opasnost od „častoljublja manjine”, navodi da „propada onaj koji je uzrok da neko postane moćan” i kaže da vladalac „treba da se postara da se [velikaši] ne osile suviše i da ne zadobiju suviše ugleda”.⁸² Fratar posebno opisuje strategiju gde tiranin vezuje istaknute pojedince za sebe tako što ih prvo sputava, pa „kad ih

⁷² Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., pp. 54–55.

⁷³ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 32 i 110–111.

⁷⁴ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 55.

⁷⁵ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 119.

⁷⁶ *Isto*, str. 116.

⁷⁷ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 57.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, pp. 57–58.

⁸⁰ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 129 i 58.

⁸¹ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., pp. 56–57.

⁸² Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 96, 26 i 20.

spusti dovoljno nisko, uzdigne ih više nego ikada kako bi mislili da su mu dužni".⁸³ Makijaveli opisuje sličnu tehniku manipulacije kada piše da vladar treba „da se pokaže kao ljubitelj sposobnosti”, ali i da će ovakav odnos kod naroda pobuditi posebnu zahvalnost jer „ljudi kada im je dobro od onoga od koga su mislili da će im biti rđavo, više [osećaju da su] obavezni svome dobrotvoru”.⁸⁴

Tiranin je licemer. On koristi bar četiri vrste privida. Prvo, trudi se da izgleda kao kralj, a ne kao tiranin tako što se pretvara da je „zaštitnik opšteg dobra” (*conservatore del bene commune*).⁸⁵ Zatim, čuva privid nezavisnosti državnih ustanova od sopstvene vlasti, „nastoji da vlada iza kulisa, da spolja izgleda kako ne vlada uopšte” (*se vuole essere occulto*).⁸⁶ Treće, predstavlja se kao pobožan čovek, „nastoji da deluje religiozno i posvećeno služenju Boga”.⁸⁷ Na kraju, čudovišni tiranin simulira dobrotu tako što „pokazuje milost u sitnicama, prima ponekad dečake i devojčice ili siromašne ljude, često ih braneći od najmanje uvrede”, a čak i „ako čini neko dobro, [...] to čini kako bi stekao slavu i prijatelje i duže se održao”.⁸⁸

Makijaveli je ozloglašen zbog svoje odbrane licemerja. U *Vladaocu* izričito stoji da vladar treba da bude lukav poput lisice i da „ne treba da se osvrće na datu reč”, već da treba da bude „veoma pritvoran i dvoličan”.⁸⁹ Reči slične Savonarolinim usmerene su u fratre suprotnom smeru još nekoliko puta. Prvo, zakulisna vladavina je posebno korisna u republikama, jer „grad naviknut da živi slobodan lakše se održava pomoću njegovih građana negoli na ma koji drugi način”.⁹⁰ Drugo, Makijaveli naglašava važnost prividne pobožnosti i vrline, te da vladar „treba da ostavlja utisak da je blag, od reči, čovečan, častan, religiozan”.⁹¹ Treće, na mestu Savonaroline „samilosti u sitnicama” nalazi se ista takva Makijavelijeva preporuka vladaocu: „da da primere čovečnosti i dobročinstva” i da „se smišljeno služi svojom blagošću”.⁹²

Poseban slučaj licemerja je onaj gde tiranin preuzima zasluge za sebe, a gnev naroda usmerava ka drugim ljudima. Savonarola piše da tiranin „preu-

⁸³ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 57.

⁸⁴ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 119 i 56.

⁸⁵ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 56.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 93.

⁹⁰ *Isto*, str. 31.

⁹¹ *Isto*, str. 94.

⁹² *Isto*, str. 119 i 88.

zima zaslugu za ukazivanje svih počasti koje se daju građanima, a [teret svih svojih kazni i neuspeha] svaljuje na činovnike".⁹³ Ovo mesto razrađuje Makijaveli. Ne samo da tvrdi da „vladaoci treba da povere drugima sprovođenje neprijatnih stvari, a prijatne da zadrže za sebe”,⁹⁴ već i daje vrlo slikovit primer. Nekoliko godina posle Savonaroline smrti, Čezare Bordžija (*Cesare Borgia*) je okrutno ubio Ramira de Orku (*Ramiro de Lorca ili de Orca*), svog upravnika u Romanji. Makijaveli piše da je De Orka svojom okrutnošću učvrstio Bordžijnu vlast, a da ga je ovaj ostavio iskasapljenog na trgu „da bi ublažio duhove toga naroda i da bi ih potpuno zadobio za sebe, [jer] htjede da pokaže da, ako je bilo kakve okrutnosti, to nije došlo od njega, već od upravnikove surove prirode”.⁹⁵

Do sada smo ukazali na poklapanja između *Traktata* i *Vladaoca* gde Makijaveli preporučuje ono što Savonarola zabranjuje. Ipak, postoji i određeni broj zajedničkih mesta o postupcima za koje Makijaveli smatra da ne vode očuvanju vlasti. Savonarola piše da tiranin okuplja ulizice, da daruje strane vladare i koristi stranu pomoć kako bi učvrstio vlast, da troši zajednički novac i pljačka imovinu građana, te da obljubljuje njihove žene i ćerke.⁹⁶ Makijaveli se bavi svakim od ovih pitanja i zaključuje da su ulizice štetne,⁹⁷ da je strana pomoć opasna, iako je nekada korisno podmititi strane velikaše,⁹⁸ a da vladar treba da bude tvrdica.⁹⁹ Na kraju, nije preporučljivo pljačkati građane i zlostavljati njihove žene, pošto „ljudi brže zaboravljaju smrt oca negoli gubitak očevine”.¹⁰⁰

Poređenje *Vladaoca* i *Traktata* nam govori nešto što Savonarola nije hteo izričito da napiše. U svetu u kome ovaj fratar propoveda, iza hrišćanske i humanističke fasade, usavršene su raznovrsne tehnike političke manipulacije i zločina. To Savonarola zna i zato njegov politički spis nudi daleko više primera tiranske manipulacije nego hrišćanske dobrote. Fratрово iskustvo prepoznaje lukavstvo i domišljatost tiranina, dok ga njegovo teološko i humanističko obrazovanje usmerava ka tome da je tiranin iracionalan, da ga vode

⁹³ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 56.

⁹⁴ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 100.

⁹⁵ *Isto*, str. 43.

⁹⁶ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., pp. 57–60.

⁹⁷ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, 122.

⁹⁸ *Isto*, cf. str. 73 i 41–44.

⁹⁹ *Isto*, str. 85.

¹⁰⁰ *Isto*, str. 90.

strasti umesto razuma.¹⁰¹ U svetu izokrenutog smisla, u gradu greha, zločina i političkih mahinacija, Savonarola je zapravo taj koji je iracionalan. Suočen sa ovim problemom on se okreće veri. Tu se njegov i Makijavelijev tekst u najvećoj meri razilaze. Nemogućnost da pronađe političko rešenje za problem iskvarenog poretka Savonarolu vodi ka zahtevu za nečim još bezizglednijim od temeljne političke promene, a to je korenita moralna obnova celokupnog firentinskog građanstva. U beznadežnoj situaciji fratar se oslanja na snagu vere, prepoznaje priliku i nada se čudu. Ipak, čudo se nije dogodilo, a Makijavelijev „nenaoružani prorok“ izgubio je na kraju i moć i život.¹⁰² Makijaveli Savonarolinim spisima priznaje „učenost, mudrost, vrlinu duha“, a procenjuje da je Savonarola stradao zato što je svojom nedoslednošću izgubio ugled među firentinskim narodom. Umesto da insistira na primeni prava na žalbu na odluke Sinjorije o smrtnoj kazni, na „zakon[u] koji je dugo zagovarao i s golemim teškoćama ostvario“, Savonarola „nikad nije ni osudio ni opravdao prekršitelje, jer ono što mu je bilo od koristi osuditi nije htio, a opravdati nije mogao“.¹⁰³ Firentinski prvaci su prekršili zakon čija je svrha bila da čuva slobodu naroda, a fratrovim ćutanjem „otkrila [se] njegova častoljubivost i pristrasnost“.¹⁰⁴ Makijavelijev Savonarola u ovom važnom slučaju nije nastavio da zastupa težnje (*umori*) naroda i loša politička procena odgurnula ga je ka ispunjavanju težnji velikaša. Odustao je od odbrane republikanske slobode, pomirio se sa kršenjem sopstvenog zakona i otišao u smrt.

ZAKLJUČAK

Savonarola je isprva do temelja razorio stari poredak, dotadašnju formu koja je društvo držala na okupu. Negove propovedi ispunile su slušaoce panikom, strepnjom od promena, strahom od života koji usmeravaju tiranska vlast, taština, pohota, gramzivost i sebičnost. Potom im je ovaj veliki režiser ponudio utočište, beg od istorije, promena i besmisla prolaznosti. Poveo je duhovnu i političku revoluciju koja za cilj ima radikalnu promenu čoveka i njegovog društva. Uspeh Savonarolinog poduhvata značio bi izvlačenje Grada iz istorije i konačno razrešenje zagonetke odnosa života i forme.

Slika device Marije koja u ulozi advokata zastupa Grad pred bogom, predstava o Isusu kao kralju Firence, zauzele su prostor političkog, sferu odlučivanja ljudi o zajedničkom bivstvovanju, *vivre ensemble*. To je odluka koja uključuje

¹⁰¹ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 60.

¹⁰² Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, nav. delo, str. 36.

¹⁰³ Niccolo Machiavelli, „Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija“, nav. delo, str. 212.

¹⁰⁴ *Isto*.

pitanja smisla. Njene posledice nemoguće je predvideti. U sferi političkog početka se ne može povezati sa krajem, a to je Savonarola pokušao da uradi povezujući dobar poredak sa moralnom obnovom. Posrnuće srednjovekovnog hrišćanskog poretka otvorilo je rupu kroz koju građani mogu iskoračiti u prostor političkog i svojom pameću, darom i sposobnostima uspostaviti novi poredak. Obračunavajući se sa autoritetom Katoličke crkve, Savonarola je isprva raširio ovaj prolaz ka avanturi političkog. Potom ga je u potpunosti zatvorio slikama koje su rađale njegove propovedi. Građani ne razmišljaju i ne dogovaraju se racionalno o novim temeljima svog zajedničkog bivstvovanja. Ne zaleću se u pustolovinu odluke o svojoj kolektivnoj sudbini. Ne preuzimaju odgovornost. Umesto toga, oni samo gledaju slike koje stižu sa propovedaonice, omađijano slušaju fratra i prepuštaju mu odluku o tome kako urediti život čoveka i Grada. Savonarola im obećava toplinu i sigurnost, društvo bez podele, bez luksuza, ambicija, škrtosti.¹⁰⁵ Firentinci isprva sa olakšanjem prihvataju gubitak slobode, rizika i nespokoja. Beže od podela i hrle u svet skrušenosti, nevinosti, čednosti i čistoće koji je za njih naslikala fratrova uobrazilja. Bog će nagraditi narod tamo gde se dobro vlada, uverava ih Savonarola. A šta to znači dobro vladati zna samo on, fratar, koji sa Bogom razgovara u besanim noćima udubljanja u svete spise. Ako Firentinci prihvate da ga slede oni će se vratiti u vreme prvih hrišćana.¹⁰⁶

Ideja Grada koju Savonarolina uobrazilja slika izbezumljenom društvu prodire u sve sfere privatnog i javnog života. Veseli, sebični i razvratni život, međutim, vremenom počinje da se muči, guši i posrće pod tom fratrovom vizijom čoveka i društva rođenom u ekstatičnom propovedničkom zanosu. Isprva potisnute, podele među Firentincima ponovo izbijaju u prvi plan. Život ljudi modernog doba, odviknut od trpljenja, na kraju silovito odbacuje Savonarolinu revolucionarnu ideju o poretku. Fratar zna mnogo toga o tiranskoj vlasti, ali nema odgovor na pitanja koje nemirna politička stvarnost pred njega postavlja. Zato i završava svoju predstavu na lomači. Od tekovina njegove revolucije ostaje malo toga, a po povratku Medičija neće ostati ništa. Kao da su odmah nakon smrti Savonaroline Firentinci zaboravili da su zbog ovog tragičnog junaka sopstvene predstave u jednom trenutku bili spremni da menjaju svoj život, navike, planove, ciljeve i odnos prema svetu.

Upoređujući uvide o čoveku, državi i vlasti iz Savonarolinog *Traktata* sa onima koje nam je kroz svoje političke spise kroz vekove poslao Makijaveli mi smo u drevni bunar znanja o politici ubacili kamenčić na koji se sapliću i u suparničke tabore razvrstavaju i mislioci politike i dramski umetnici od antike pa sve do naših dana. Da li svet života sa njegovim podelama, nezajažljivom radoznalošću, težnjom da se pređe granica, nepredvidljivošću, iracionalnošću

¹⁰⁵ Girolamo Savonarola, *Trattato sul Governo di Firenze*, op. cit., p. 64.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 65.

može roditi formu koja će svim njegovim partikularnostima dati trajni smisao? Makijaveli je oslobađanje života od stare srednjovekovne forme dočekao sa velikim nadama. Rizik, privlačnost pustolovine, smelost, želja za slobodom gurnuće razobručeno političko u trajnu potragu za novim oblicima poretka. Time je rođena moderna epoha. Makijaveli razume i prihvata tiranina, njegovu amoralnost, licemerje, surovost, bezobzirnost, želju za slavom. Neutaživa žed vladara da vladaju, grabe privilegije i tlače podanike suočena sa razobručenom željom naroda da ne bude podjarmljen izrodiće brojne sukobe iz kojih će sloboda ljudi izlaziti sve jača. Narod će se kao politički subjekt postepeno ostvarivati kroz istoriju.¹⁰⁷ Zajednički život ljudi sa svojim napetostima, podelama, sukobima, tiranskim vlastima i herojskim pobunama treba pustiti da se razmaše. Ljudi su takvom životu dorasli svojom pameću i smelošću, uspeće sami da ga ukrote, verovao je Makijaveli.

Savonarola želi da Firentince spase od zala života obeleženog strasti, sebičnošću, pohotom, neslogom, tiranima, bogatašima, sujetom. Poput Makijavelija, fratar veoma dobro razume tiranina, ali ga ne prihvata. Sa gnušanjem opisuje tiraniju i bezbožni život ispunjen zavišću i sukobima koje takav način vladanja donosi. Savonarola Firentincima nudi bekstvo od istorije čije surove obrte ravnodušno opisuje Makijaveli. Fratar ih, nakratko, umirene i spokojne vraća u toplinu i sigurnost kolektivnog sna o prvim hrišćanima.

Svi veliki umetnici tragali su za formom, idejom, koja će postojanje svega onog ljudskog pojedinačnog, neuhvatljivog, iracionalnog, obasjati smislom. Samo oni najveći uspeali su da se približe ostvarenju tog cilja. Među takve umetnike spadaju i mislioci politike kojima je za rukom pošlo da stari, potrošeni mit o zajedničkom životu ljudi obuku u ruho nadolazeće epohe i tako mu podare novi život.¹⁰⁸ U vremenima velikih kriza u potragu su se uključivali i državnici. Preplašeni život se u prvi mah obradovao njihovim pokušajima. Izgubljeni ljudi u vremenima velikih ekonomskih, društvenih i političkih lomova sa olakšanjem prihvataju beg od istorije u zajednički san koji je rađala uobrazilja donosilaca odluka. Fratar se, međutim, od ostalih vladara razlikuje po tome što na raspolaganju nije imao sredstva prinude. To je ono što ga najviše približava velikim dramskim umetnicima. Predstava koju je ovaj veliki režiser i glumac postavio na pozornici Firence s kraja 15. veka predstavlja rudnik zlata kako za istraživače istorije političkih ideja tako za i istoričare evropske drame i pozorišta. Da to pokažemo bio je osnovni zadatak ovog rada.

¹⁰⁷ Claude Lefort, *Machiavelli in the Making*, op. cit., pp. 328–426.

¹⁰⁸ Michael Oakeshott, "Leviathan: a Myth", op. cit., pp. 159–164.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Antonetti Pierre, *Savonarola – razoružani prorok*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997.
- [2] Brown Alison, "Introduction", in: Anne Borelli and Maria Pastore Passaro (eds.), *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics 1490–1498*, Yale University Press, Yale, 2006, pp. xv–xxv.
- [3] Durant Vil, *Istorija civilizacije. Renesansa*, Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga, Beograd, 2004.
- [4] Lefort Claude, *Machiavelli in the Making*, Northwestern University Press, Evanston: Illinois, 2012.
- [5] Machiavelli Niccolo, „Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija”, u: Damir Grubiša (ur.), *Niccolo Machiavelli. Izabrano djelo*, I, Globus, Zagreb, str. 149–354.
- [6] Makijaveli Nikolo, *Vladalac*, Dereta, Beograd, 2002.
- [7] Martines Lauro, *Fire in the City: Savonarola and the Struggle for Renaissance Florence*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- [8] Mirandola Piko dela, *Govor o dostojanstvu čovekovu*, Filip Višnjić, Beograd, 1994.
- [9] Niče Fridrih, *Rođenje tragedije*, Bigz, Beograd, 1983.
- [10] Oakeshott Michael, "Leviathan: a Myth", in: *Hobbes on Civil Association*, Liberty Fund, Indianapolis, 1975, pp. 159–163.
- [11] Platon, „Ijon”, u: *Ijon, Gozba*, Fedar, Bigz, Beograd, 1985.
- [12] Pocock John Greville Agard, *The Machiavellian Moment*, Princeton University Press, Princeton, 1975.
- [13] Popkin Ričard, *Istorija skepticizma*, Fedon, Beograd, 2010.
- [14] Savonarola Girolamo, *Trattato sul Governo di Firenze*, Editori Riuniti, Roma, 1999.
- [15] Savonarola Girolamo, "Aggeus, Sermon XXIII", in: Anne Borelli and Maria Pastore Passaro (eds.), *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics 1490–1498*, Yale University Press, Yale, 2006, pp. 163–175.
- [16] Savonarola Girolamo, "Treatise on the Rule and Government of the City of Florence", in: Anne Borelli and Maria Pastore Passaro (eds.), *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics 1490–1498*, Yale University Press, Yale, 2006, pp. 176–206.
- [17] Simmel Georg, „Konflikt kulture”, u: Vjeran Katunarić (ur.), *Kontrapunkti kulture*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
- [18] Žagar Davorin, *Machiavellijevo poimanje političkoga*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2019. (neobjavljena doktorska disertacija)

Bojan Kovačević, Marko Simendić

GIROLAMO SAVONAROLA AS A BELATED
SAVIOR OF A STUMBLERD WORLD

Abstract

The paper examines Girolamo Savonarola's ideas and his political ventures within the social context of 15th century Florence. Two aspects of his political performativity are in our focus. The friar will be viewed both as an actor and as a director of a peculiar theatrical performance that engages the entire City. These two roles correspond with two sides of his endeavour: Christian moral restoration as the new frame of social life and the prophetic reshaping of the political. Savonarola's ideas will be contrasted with Niccolò Machiavelli's standpoint, the one that deters the readers from their suspension of disbelief and disenchant them from the images by which the decision makers' artistic imagination tries to paint the sphere of the political.

Key words:

Savonarola, Machiavelli, constitution, corruption, tyranny, theatre.